

СЕРГІЙ МАКЕЄВ

доктор соціологічних наук, професор, завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

SERHII MAKEIEV

Doctor of Sciences in Sociology, Professor, Head of the Department of Social Structures, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

smakeev950@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4418-8741>

Структурні особливості суспільства у стані винятковості: К. Маркс, К. Шміт, Дж. Агамбен

Є якась внутрішня вада в абстрактному запитуванні про те, «що таке суспільство», котра перешкоджає отриманню чіткої відповіді. Але в соціології ймовірність знаходження задовільного роз'яснення зростає тоді, коли передбачає певну множинність взаємно доповнюваних і переконливих висловлень, що формуються в контексті головних соціологічних парадигм. Варіативність відповідей геть зовсім не випадкова, але наперед визначена парадигмальним і концептуальним розвитком дисципліни у працях класиків і сучасних авторів. У нашому, соціологічному, випадку вони такі: суспільство — це структура (інститути, організації, класи, групи і категорії населення); суспільство — це культура (цінності, норми, санкції, правила); суспільство — це система дій (різновиди, стимули та мотиви); суспільство — це система комунікації (зв'язки, відносини, мережі). У сукупності відповіді не претендують на всезагальність, але дають уявлення про власне соціологічний погляд на модерний устрій спільного життя людей у рамках національно-суверенних держав у явно неоднорідному (диференційованому та стратифікованому) соціальному середовищі.

У пропонованому тексті увагу зосереджено на структурному аспекті суспільства у стані винятковості, на його інтерпретації К. Марксом, К. Шмітом і Дж. Агамбеном. Завдання, отже, зовсім не в тому, щоб реконструювати розуміння екстраординарності в їхніх публікаціях, а щоби прочитати прямі висловлення про структурні елементи такого стану. Ясна річ, таких фрагментів небагато, тож головне ускладнення полягає в тому, щоб вчитати з текстів інтуїції, котрі припускають поширення їх за межі тієї царини, яка є предметом аналізу цих авторів.

Цитування: Макеєв, С. (2024). Структурні особливості суспільства у стані винятковості: К. Маркс, К. Шміт, Дж. Агамбен. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 7–25, <https://doi.org/10.15407/sociology2024.01.007>.

Усі перелічені авторитети у своїх царинах знання, що різняться, визначальним імпульсом, який модифікує стан суспільства, визнають події — революції, війни, епідемії. Те, що збурює обставини спільного життя в рамках національних держав, щось схоже на руйнівні наслідки землетрусу — передбачити можна, але запобігти цьому неможливо. Те, що скасовує правила і настанови, котрі є або тільки уявляються нормальними, актуалізуючи спосіб дії, іменований політикою екстраординарності (Kalyvas, 2008). Названі автори вдивляються і намагаються розібратися в органіці та механіці крайніх, незвичних, виняткових випадків, а отже — у станах винятковості (надзвичайність, екстраординарність тут і далі є синонімами винятковості). Але перспективи, з яких і в межах яких вони спостерігають і доходять певних висновків, вельми відмінні.

У К. Маркса настанова, що визначає способи бачення, розпізнавання істотних деталей і пояснення, передбачає наявність спостерігача у певній соціально-ідеологічній позиції. У найзагальнішому плані вона передбачає звертати увагу на структурні елементи стану винятковості. К. Шміт аналізує переважно політико-правові аспекти винятків із загальних правил (конституціоналізм, парламентаризм, суверенітет, легальність і легітимність), мінімізуючи інтерес до соціально-структурної складової суспільства. Дж. Агамбен, подібно до К. Шміта, вважає стан винятковості простором аномії, пропонуючи більш детальну її топографію (неоднорідність) у контексті філософсько-гуманітарного знання. Для обох позиція дослідника завжди між деякою фактичністю і нормою, обидва намагаються з'ясувати, що являє собою екстраординарність у праві та як у поняттях права визначається надзвичайність.

К. Маркс: морфологія екстраординарності в аналізі події

Паралельно із головними трендами соціально-економічного розвитку в середині позаминулого століття у вигляді приватного підприємництва і ринкових відносин (капіталізму), індустріалізації й урбанізації поволю та суперечливо складалася відособлена і відносно автономна царина активності — поле політичного як конститутивного елемента модерного стану суспільства. Що було наслідком емерджентно посталої здатності модерну до збільшення внутрішньої неоднорідності, а в соціології осмислювалося в тезаурусах суспільного поділу праці та соціальної диференціації. Напевно, численні публіцистичні статті К. Маркса в газетах Англії, Німеччини, США на теми політичної влади та формування інституціонально-групової структури політичної сфери суспільства все ще очікують на вдумливе прочитання, вільне від усталених аналітичних і описових схематизмів, перевантажених ідеологічно забарвленими уявленнями про закономірності всесвітньо-історичного розвитку. Тоді б і саме питання, і відповіді на нього, виявилися і більш нетривіальними, і менш амбітними, позаяк уже уявнилися три їх найважливіші складові. Передусім відбувалася десакралізація влади, її обмирання. Їх вже бачили та сприймали як цілком земне заняття, людське, а не божественне установлення. Щоправда, як показав К. Маркс у праці «XVIII Брюмера Луї Бонапарта», інерція минулого зобов'язувала нові реалії драпуватися у вбрання минулої епохи, ховатися під її масками,

ніби заперечуючи правомірність існування цього «нового». Символи, знаки, назви, церемонії мимоволі перетворювали політичну дію на сценічну, обґрунтовуючи доречність метафори театру й відволікаючи увагу потенційних глядачів від справжніх спонукальних мотивів та устремлінь персонажів на політичній сцені. Критика й була покликана викривати цю хибну декоративність (докл. у: Макеєв, 2018).

Відбувалася, далі, не менш радикальна перебудова. Влада, раніше закрита привілеями знатності й походження, ставала відносно відкритою для конкуренції за цей дефіцитний і жаданий актив. Власне відносно відкритою, адже набували чинності — не одразу, але поступово — інші обмежники, властиві іншим часам, що підступають із майбутнього, й то були гроші, досвід, компетентність, репутація, організаторські здібності, доступ до зовнішньої підтримки, партійна належність. Понад те, періодично поновлюване і завершуване суперництво за владу, її утримання та застосування, почасти регульоване електоральним законодавством, потребувало особливого інституційного середовища. Оформлювалися, утверджувалися й видозмінювалися головні інститути, що зумовлюють рамки та зміст поля політичного: — держава, парламент, суд, армія, громадянське суспільство. Водночас утворювалися ті суб'єкти, котрі на постійних засадах і цілеспрямовано змагалися з приводу влади й претендували на неї — політичні партії. У середині XIX століття процес уже був видимим, ставав предметом рефлексій у публіцистиці, філософії та соціології.

Нарешті, становлення парламентської демократії означало також відокремлення влади від її легітимного джерела (народу) у різноманітних її станах, аж до диктатури — явища і слова, що його позначає, органічних для раннього, зрілого та пізнього модерну, як іще іменують наш час сучасники, і дотепер не виведених із суспільствознавчого вжитку. Демократія передбачає змінюваність влади й наполягає на змінюваності, але не є єдиною формою політичного устрою. До того ж вона здатна підтримувати та відтворювати структури одноосібної влади з харизматичним лідером на чолі. В історії веберівські ідеальні типи не представлені, залишаючись аналітичною конструкцією перед обличчям різноманітних змішаних політичних зразків із виразними слідами архаїки та злободенності. Загалом певна умовність зв'язку влади та її джерела виявляється для агентів, котрі змагаються за владу, тривалою спокусою перетворити умовність на фікцію.

За відсутності праць, що розглядають уявлення К. Маркса про політичне та його стани в душі публіцистики, скористаймося відомим, часто цитованим фрагментом зі статті «XVIII Брюмера Луї Бонапарта» (далі «18Б») про цей самий предмет. За можливості залишаючись у межах змісту та смислу фрагмента, зводячи до мінімуму апеляції до інших частин праці, а також ухиляючись від ранжування спостережень стосовно їхньої удаваної значущості.

«“Добропорядні республіканці”, своєю чергою, зробили винахід, який сам проклав собі дорогу по всьому континенту, але з неослабною любов'ю знов повертався у Францію, поки він не здобув тепер права громадянства в половині французьких департаментів. Цей винахід — *стан облоги*. Чудовий винахід, періодично застосовуваний при кожній наступній кризі в ході французької рево-

люції. Але казарма і бівуак, тягар яких таким чином періодично падав на французьке суспільство, щоб придушити його свідомість і втихомирити його; шабля і рушниця, яким періодично давали чинити суд і управляти, опікувати і цензурувати, виконувати обов'язки поліція і нічного сторожа; вуса й солдатський мундир, що їх періодично проголошували найвищою мудрістю суспільства і його наставниками, — як могли казарма і бівуак, шабля і рушниця, вуса і солдатський мундир не прийти, нарешті, до висновку: краще врятувати суспільство раз назавжди, проголосивши свій власний режим пануючим і цілком звільнивши буржуазне суспільство від турбот самоуправління! Казарма і бівуак, шабля і рушниця, вуса і солдатський мундир тим більше мусили прийти до такої думки, що вони могли розраховувати в цьому разі на кращу плату готівкою за свої серйозніші заслуги, тоді як при тільки періодичному стані облоги — і тимчасовому рятуванні суспільства з наказу тієї чи іншої фракції буржуазії їм перепало мало істотного, крім кількох убитих і поранених і кількох кривих усмішок буржуа. Чому б війську не спробувати, нарешті, розіграти стан облоги у власних інтересах і на свою власну користь, обложивши разом з тим гаманці буржуа?» (Маркс, Енгельс, 1961: сс. 127–128).

Подібно до всієї праці «18Б» цей фрагмент наполягає на тому, що деякі явища виявляються наслідком мега-події — Французької революції. Вона суперечливо розгортається в часі («при кожній наступній кризі в ході французької революції»), генеруючи несподівані обставини та ситуації, що потребують від суб'єктів-носіїв владних функцій невідкладних адаптацій. Останні часто немає часу або попросту неможливо оцінити на адекватність, а отже, передбачити найближчі й більш віддалені ризики та загрози для влади й суспільства загалом. Революція як мега-подія розгортається в часі, їй іманентна певна тяглість, а породжувані ефекти іноді в довільному порядку розташовуються на умовній стрілці часу (стосовно парадоксів темпоральності в «18Б» див.: Макеєв, 2018: сс. 18–20).

Цитований фрагмент містить аподиктичне судження про те, що деякою владною французькою інстанцією винайдено стан облоги («цей винахід — *стан облоги*»). У публіцистиці, на відміну від наукових статей, нема необхідності щось доводити, й автор і не претендує на відкриття. Слід нагадати, що «18Б» призначалося для німецькомовної аудиторії у США та ознайомлювало з політичними колізіями в Європі, про які ця аудиторія знала мало або геть нічого не знала взагалі. І тоді навмисна безперечність висловлення вказує на загальноприйнятність і загальновизнаність — у цьому ніхто не сумнівається, із цим не сперечаються, але беруть до уваги. Винайдено, а отже, раніше такого не було, такого не бачили. У XX столітті правознавці підтвердили: перші визначення облогового стану в конституції з'явилися саме у Франції.

Новизна ж полягає у змісті — в облоговому стані та його, так би мовити, застосунках. Фактичність облогового стану має подвійну природу. Насамперед мається на увазі, що якийсь об'єкт (місто, фортеця, держава) оточений військами агресора. Ситуація, що часто трапляється в історії війн, у тому числі громадянських. У XX столітті СРСР аж до формування «соціалістичного табору» за результатами Другої світової війни перебував в оточенні «недружніх» держав,

як кажуть сьогодні у столиці РФ, наступниці тієї військової й політичної спадщини. Облоговий стан видається та уявляється природною відповіддю на ізоляцію та замикання зовнішніх кордонів із чіткою загрозою суверенітету.

Фактичність № 2 зумовлена причинами, пов'язаними із внутрішньою дестабілізацією стану, руйнацією соціального порядку та відсутністю уявлень про доступні й достатні заходи та засоби його відновлення на колишніх або нових засадах. Формування інституційно-організаційної структури раннього модерну супроводжувалося таким наростанням хаосу й непевності, що сучасники трактували його в термінах патологій і хвороби. І зовсім не випадково О. Конт рекомендував соціології обов'язок з'ясувати умови можливості відновлення та утвердження соціального порядку (приборкування розбрату і бродіння умів), що привело його до створення у пізніх творах утопії суспільного устрою благоденства.

Облоговий стан у вигляді реакції на обидві фактичності окремо або рекомбінації їх передбачав особливий стан суспільства. Найпомітніша риса полягала в утворенні союзу суб'єктів владних повноважень двох інститутів: влади (президента, імператора, диктатора) та армії з одночасним обмеженням ролі й значущості інших соціальних інститутів (суд, законодавча влада, виконавча влада, органи самоврядування). Обґрунтуванням необхідності такого союзу слугували гасла регенерації соціального порядку і захисту безпеки. Об'єднання інститутів і в історії, і в пізньому модерні, — явище нерідке (держава і церква, до прикладу), так само як і комбінації держави із парамілітарними структурами або з волонтерськими організаціями — виняткові обставини цьому всіляко сприяють.

Паралельно суспільній свідомості прищеплюють уявлення про відсутність альтернатив, цінності невимогливості та беззастережного визнання авторитету двох суб'єктів, котрі почуваються суверенними у владних повноваженнях. Таке уявлення, як в аналізованому К. Марксом випадку, мілітаризувалося, зводячи армію у статус вищої чесноти, ґаранта зовнішньої та внутрішньої («поліцей і нічний сторож») безпеки. Причому облоговий стан, як можна прочитати в інших статтях того ж критично налаштованого спостерігача, обтяжений щонайменше іще двома подіями — зовнішньою війною та війною з інакомисленням усередині країни. Тим самим уявлялося інструментальне призначення винаходу: зберегти в недоторканності статус влади з одночасним приведенням суспільства у стан безініціативної підпорядкованості.

Проте союз влади та армії від самого початку інфікований можливістю конфлікту. Роль рятівника батьківщини, стверджує К. Маркс у наведеному вище фрагменті, мало що значила без доступу до фінансово-економічних активів, експропріація яких виглядала і привабливою і доступною («розіграти стан облоги у власних інтересах»). Інакше кажучи, прагнення і претензії сторін у цьому союзі становили потенційну загрозу автономності один одного, перетворюючись на джерело взаємних підозр у намаганні привласнити всю повноту владних функцій. Відтворювана в часі конфігурація взаємних явних і латентних зобов'язань вкупі з небезпідставною недовірою до щирої схильності їх дотримуватися. Пізніша історія сталінської червоної, а згодом і радянської армії під-

тверджувала негармонійність у відносинах обох соціальних інститутів. Крім того, морфологія влади у «18Б» включає люмпенізоване чиновництво, найближче оточення імператора, воєнізовані структури підтримки, управлінців і довірників, підкуплених представників науки, освіти, медіа, церкви (Маркс, Енгельс, 1961: сс. 119, 129, 203–204). А також — як свою соціальну основу — власне люмпен-пролетаріат, тільки в ядрі якого перелічено 21 елемент (Маркс, Енгельс, 1961: сс. 158–159). Утім, за К. Марксом, економіка (капітал), а отже, і фундаментальний поділ на класи зберігають свій суверенітет, визначаючи спрямованість природно-історичної еволюції людства. У середині XIX століття пролетаріат ще тільки мав оформитися у соціальну силу, здатну виступити у змагання за владу в ім'я загального блага і прогресу.

У першій третині наступного, XX століття К. Шміт виходить із відокремленості і самостійності сфери політичного в рамках модерну, її здатності раптово розширюватися або ж обернутися екстраординарністю, закріплюючи різновиди експансії юридичними установленнями та правом — легалізуючись.

Структури винятковості у трактуванні К. Шміта

Бібліографія праць, присвячених особистості Карла Шміта, його змінюваним із часом політичним преференціям та переконанням, аналізу теоретичних передумов і практик міжнародного і державного права в їхніх соціологічних, філософських та естетичних вимірах налічує не одну тисячу найменувань і продовжує поповнюватися. Серед них є й низка нещодавно виданих докладних монографій, підготовлених колективно та окремими авторами (Meierhenrich, Simons, 2016; Magalhaes, 2021; De Ville, 2017). Тож не тільки головні теми та сюжети, а й другорядні тією чи тією мірою висвітлені у спеціальній літературі.

Пандемія COVID-19 актуалізувала інтерес до проблеми надзвичайності у працях К. Шміта (MagShamhrain, 2023), котра, втім, була і залишається центральною у публікаціях початку 20-х років минулого століття. Ситуація винятковості, зумовлена поразкою Німеччини у Першій світовій війні, революційними та контрреволюційними подіями навколо становлення конституційного ладу Ваймарської республіки, наполегливо вимагала з'ясування передумов і засобів відновлення легітимного правопорядку. Чому і присвячені певні праці того періоду, серед яких найвідомішими є «Диктатура» (Шмитт, 2020) і «Поняття політичного» (Шмитт, 2016), збірка перекладів деяких статей, яка в тому числі включає і «Політичну теологію», у першому розділі якої фабулу про стан винятковості подано вперше. Огляд теоретичної спадщини К. Шміта зроблено у статтях А.Ф. Філіппова у згадуваних книжках, у працях Д. Келі (Kelly, 2016), С. Мойна (Moyn, 2016) і спеціально присвяченому стану надзвичайності дослідженні В. Шеєрмана (Scheuerman, 2016) в оксфордському томі про спадщину К. Шміта.

Історики права, юристи не задовольняються публіцистичними констатаціями про облоговий стан як винахід, детально відстежуючи втілення цього феномену в законодавчих актах періоду Французької революції XVIII століття і пізніших дебатів з його юридичного оформлення (Kelly, 2016: pp. 222–225).

Фактично облоговим станом відкривається шерех винаходів винятковості та її елементів, а К. Шміт розмірковує про те, як вигадують новий інституціональний артефакт — диктатуру. Причому в його інтерпретації сфера політичного не лише автономна, а й набула таких масштабів, що відмінність між владою і суспільством втрачає будь-який сенс. Залишається, ясна річ, як теоретична, так і практична потреба наполягати на несхожості станів у праві, владі та суспільстві. Але суспільство зрілого/пізнього модерну політизоване в усіх своїх структурних компонентах — економіка, публічна сфера, мистецтво, спорт, медіа пройняті слідами й характеристиками політичного, легалізованого у праві.

У найзагальному плані еволюція суспільства втілюється у зростанні внутрішнього розмаїття, виникненні нових видів діяльності, сфер докладання знань та вмінь. Складаються носії найсучасніших знань і навичок у вигляді класів, верств, груп і категорій населення, із більшою чи меншою швидкістю заступаючи місце одне одного, що в соціології підтримує інтерес до проблеми поколінь. Мається на увазі, відтак, як суто кількісне збільшення структурних елементів, так і зростання залежності між ними, у витоків соціологічної уяви переконливо зафіксованих у працях К. Маркса, Е. Дюркгайма, М. Вебера, Г. Зимеля. К. Шміт дотримується цієї традиції, уважно відстежуючи те, як трансформуються форми політичного мірою зміни соціально-економічних обставин і як конструюються поняттєві уявлення про цей процес у науці про право.

Однаке процес соціальної еволюції, що веде до збільшення внутрішньої неоднорідності (ускладнення), аж ніяк не безупинний. Війни, епідемії, революції виявляються тими подіями, що зумовлюють встановлення станів війни, облогового стану і диктатури — станів винятковості. Продуктивний метаморфізм не просто припиняється, але повертає назад: гору беруть тенденції спрощення, структурні елементи (інститути, організації, класи, групи та категорії населення) ізолюються, а їхні права, обов'язки та відповідальність істотно обмежуються. Що почасти, а нерідко і цілковито перетворює їх на номінальні утворення, соціально-структурні фіктивності, позбавлені матеріально-цільової вітальності. Понад те, вперше уявнюється, що інститути, які у звичайні (нормальні) часи в соціології трактують як наріжно-нерухомі камені соціальності, можуть позбавлятися свого статусу вольовим актом якогось суб'єкта, що володіє необхідними для цього повноваженнями внаслідок сформованих обставин крайньої нагальності. Тоді й вочевиднюється, що політичне поглинає соціальне.

Правова держава становить постійне тло міркувань К. Шміта. Ідеалізована мета такої держави — в тому, щоб підтримувати розподіл повноважень і компетенцій його головних частин (їхній суверенітет), забезпечуючи сталість усієї конструкції взаємостримувальними й взаємообмежувальними гілками влади та інститутами. Але у стані винятковості відбувається згортання таким чином розподіленого суверенітету, його, так би мовити, централізація. К. Маркс говорив про союз виконавчої влади та армії, зумовлений станом війни і воєнним станом. К. Шміт вказував на тенденцію формування деякого єдиного носія суверенітету, верховного уповноваженого прийняття всіх можливих рішень, який стоїть «поза нормально чинним правопорядком» (Шмітт, 2016: с. 10). Прийняття виконавчою владою законодавчих функцій означає, що відмінність між гіл-

ками влади зберігається, але втрачає будь-яку практичну значущість. Парламентаризм і його структури можуть зберігатися й демонструвати дієздатність, що залишається суто символічною — атрибути і засоби влади втрачені або радикально ослаблені, функції мінімізовані, а самі структури обмежені у дієздатності.

В аналізі унікального випадку в політико-правовій перспективі не знаходиться місця детальному опису соціальної структури суспільства. Тут доречно задовольнитися нечисленними попередніми і простими розрізненнями. У стані облоги (ізоляції) або війни, читаємо у К. Шміта, зовнішнє оточення уявляється недоброзичливим, неприязним. Ворожнеча, хоч би яким абстрактним було її розуміння, виявляється передумовою війни (Шмитт, 2016: сс. 381–383). Але слідом за нею треба кодифікувати зумовлену ворожнечею головну структурну домінанту, центрове політичне розрізнення — опозицію «друг — ворог», разом із критеріями і правилами ідентифікації їх (Там само: сс. 301–312). Ворогові важливо поставити у провину кримінально карні діяння і показово засудити — так чинять переможці у війні, оголошуючи переможеним вирок. У граничному випадку у ворога заперечують наявність усіх людських якостей, як про це можна прочитати у Дж. Агамбена у зв'язку із сюжетом про біополітику, з ним дозволено поводитися на власний розсуд, без огляду на законодавство. Влада (держава, президент, диктатор) зацікавлена й у класифікації неоднорідності ворога (різні типи зовнішніх і внутрішніх ворогів), його множинної соціально-групової суб'єктності, що також підлягає легалізації — державному «оголошенню ворогом» із супутніми негативними санкціями (Там само: с. 322).

У минулому і поточному століттях з необхідністю такої творчості зіткнулися численні національні держави. Образи ворога і друга, конструйовані пропагандою, стихійно оформлювані й поширювані традиційними та сучасними медіа, присутні у вигляді стереотипів та упереджень у підручниках з історії, у псевдоісторичних публікаціях і виступах політиків та експертів, у різних категорій населення, виконують мобілізаційну функцію стосовно емоцій, почуттів, готовності індивідів, спільнот діяти. Принагідно тестуючи їхню лояльність і породжуючи верству добровільних і примусово ревних стражів екстраординарної законності, котрі відстежують її дотримання в текстах, зображеннях, блогах, на ютуб- і телеграм-каналах, у театральних постановках і фільмах. У РФ, наприклад, до і після вторгнення в Україну у промовах і заявах представників влади, на телебаченні та в соціальних мережах узвичаюється поділ країн на дружні та недружні, а до поліції, слідчого комітету, органів безпеки надходять заяви про неблагонадійність громадян і колективів. Головним же ворогом проголошено політичний режим у Києві, суть і характеристики якого визначаються в термінах і словнику середини минулого століття. У праві з'являються статті, що ідентифікують внутрішніх ворогів і встановлюють покарання за вчинені ними діяння — це іноземні агенти та їхні підсобники. А в Україні 2022 року було ухвалено два закони про колабораціонізм.

Залишаючись у межах текстів К. Шміта, доречно також стверджувати, що названу первинну опозицію («друг — ворог») підпорядковано супроводжує головна соціальна дихотомія: влада, часто персоніфікована у лідері (президент,

диктатор), і гомогенізований народ, недиференційоване тіло нації. Логіка боротьби з ворогом (зовнішнім чи класовим) вимагає, звісно ж, вдаватися до поступок і пошуку коаліцій, але в глибокий затінок відсуває критерії та мотиви релігійні, господарські, культурні (Шмітт, 2016: сс. 313–314). Від суб'єкта-народу очікують згуртованості, патріотизму, консолідації навколо влади, активної солідарності: часи екстраординарності — це, за К. Шмітом, період розмов і розмірковувань про «єдність і суверенітет». Можна сказати, що з політичної перспективи опозиції «друг — ворог» раніше важливі соціальні відмінності ледь проглядаються, їхню значущість мінімізовано.

Проте у практиці управління доводиться, як відомо, і за надзвичайних обставин брати до уваги класові, освітні, культурні відмінності між індивідами разом із властивими їм незбіжними ціннісними орієнтаціями, установками, преференціями та оманами. Сама присутність їх у ситуації екстраординарності не дає змоги цілковито заглушати їхні голоси різної тональності й переконливості, так само як і нівелювати чи ігнорувати інтереси численних організацій та асоціацій, до яких залучені індивіди, пов'язані з ними зобов'язаннями лояльності та відданості (Шмітт, 2016: сс. 316–318). Незаперечна функція солдата, який захищає національні святини й суверенітет, лишає місце для диференціації та стратифікації внеску різних груп у виживання соціуму, єдність, забезпечувану через «федералізм соціальних союзів» (Там само). Такою є дія спрощено-модифікувальної механіки стану винятковості, що спонукає соціолога згадати ще й статтю К. Девіса і В. Мура «Деякі принципи стратифікації», написану в роки Другої світової війни (Davis, Moore, 1945). Ієрархія привілеїв і переваг, честі, слави, престижу набуває нових обрисів, залишаючись, утім, другорядною перед подвигом армії та «народу».

К. Шміт попереджав, що стан винятковості не є описаним, не має аналогів, настає несподівано, непередбачувано. Відсутні також юридичні й соціологічні компетенції, які могли б допомогти в описі фактичного складу такого стану (Шмітт, 2016: сс. 9–10, 13). Сфера застосування звичайного правопорядку різко звужується, але місце, що звільнилося, заступає не хаос і безладдя, але настанови, ухвалювані в екстремальній ситуації (Там само: с. 14). Політична єдність, найвищий ступінь солідаризації в суспільстві фактично наділяє їхнього носія, хоч би ким він був — державою, союзом інститутів, диктатором, — «жахливими повноваженнями» розпоряджатися людськими життями: посилати на смерть і вимагати вбивати ворогів (Там само: с. 321). Тут закон, конкретизує згодом Дж. Агамбен, анулює будь-який зв'язок із життям, стаючи силою, що розпоряджається долею індивідів суто за власним розумінням.

К. Маркс персоніфікував колектив конструкторів, що винайшов і довів до масштабного поширення дієздатний зразок облогового стану — «добропорядні республіканці». У чому недвозначно прочитується (зло)умисність задуму, заздалегідь обдуманий план знаходження шаблону дії для досягнення деякої сукупності політичних цілей. Це було зумовлено, найімовірніше, концептуальним уявленням про роль і значущість класової боротьби в еволюції політичного і соціального порядку спільного існування неоднорідної спільноти сучасників. Аналогією того, що в історії науки називають науковою парадигмою — сукуп-

ністю глобальних аспектів розвитку людства, що скеровують аналіз та висновки з нього в дослідженні. Відповідність загального принципу і політико-технологічного засобу прийняття рішень, стандартів і правил дії є необхідною умовою опису, розуміння й пояснення емерджентно утворюваних обставин.

К. Шміт також виходить зі значущості принципу відповідності зразків дії більш загальним уявленням про світопорядок. Що легко прочитується у назві його книги «Політична теологія»: власне політичні поняття від початку уподібнюються схематизмам дії метафізичних сил, традиційно інтерпретованих теологією. Диктатура в її повній і доконаній формі іманентна парламентській демократії, конкурентним ідеям лібералізму і консерватизму, розвиненій партійній системі — тій усталеній констеляції сприйняття, знання, легальних організаційних структур, що утворює підмурок суспільствознавчої науковості у конкретний період часу. Із професорсько-науковою докладністю історик права відстежує елементарні частки диктатури, втілені в римському законодавстві, у працях філософів і гуманістів пізніших століть. Уявлення про диктатуру збирається як пазл, поволі — доти, доки набуває завершеності в адекватному собі соціально-політичному середовищі. У такому гранично об'єктивованому процесі не знаходиться місця для одноосібного або колективного винахідника з їхніми наперед відомими конструкторськими задумами. Тут усе випливає з колізій злободенності, неодмінно регульованих нормувальними законодавчими постановами. Після Другої світової війни К. Шміт уважно відстежує розвиток уявлень про співвідношення права і реального життя, зокрема в аспекті надзвичайності, але їх аналіз виходить за межі сюжету цього матеріалу.

Дж. Агамбен дотримується тієї ж, що й К. Шміт, думки — у праві в найкращий спосіб втілене уявлення людей про їхнє спільне життя. Але їхні взаємні відносини насичені колізіями, продукуваними легальними або самозваними суб'єктами владних повноважень зводити спільне життя до біологічного фундаменту через запровадження стану винятковості.

Дж. Агамбен про структурні імплікації стану винятковості

У нещодавно виданій невеличкій за обсягом праці, що складається з коротких статей та інтерв'ю, котрі за формою є оперативними відгуками на ситуацію із Covid-9, Дж. Агамбен розмірковує про витоки і наслідки винайдення епідемічності як політики (Agamben, 2021). Поступаючись, слід припустити, нагальним намірам привернути увагу до змісту своєї публікації, але й дотримуючись властивої йому критичної позиції стосовно цивілізації, що вигадливо культивує поряд із культом християнства культ грошей. Проте погляд на стан винятковості детально викладено у виданій 2003 року в Турині й невдовзі перекладеній багатьма європейськими мовами праці «Надзвичайний стан», що увійшла до циклу праць «Homo Sacer». Далі посилання на неї й наводяться у складі великої збірки «Омнібус Homo Sacer» (Agamben, 2017). Серед численних інтерпретацій книги варто назвати цілковито присвячену Дж. Агамбену монографію К. Коулбрук і Дж. Максвела у серії «Головні мислителі сучасності» з докладним аналізом того, що він розуміє під станом надзвичайності (Colebrook, Maxwell,

2016: pp. 48–74), як і полеміку з основними темами та сюжетами творчості філософа у колективній монографії за редакцією М. Каларко і С. ДеКаролі (Calarco, DeCaroli, 2007).

Мету здійсненого в невеликій за обсягом книзі дослідження Дж. Агамбен убачає в побудові теорії надзвичайного стану, а розпочинати всю справу воліє з найпростіших визначень стану кризи та аномії, що означає «розпад нормальної структури суспільства і хаотичне змішування соціальних ролей і функцій» (Agamben, 2017: p. 222). Утім, однак, виявляється якась особлива структура стану винятковості. У літературі вирізняють два відносно автономні дихотомічні виміри: «право vs життя» та «буття/життя vs практика/політичні техніки», що перебувають у непростих відношеннях одночасної взаємної зв'язаності й повного розриву, антагоністичного протистояння. Причому ефектом протистояння виявляється довільне застосування насильства ім'ям закону або волі наділеного владою суб'єкта, який не підлягає жодному зовнішньому контролю (Colebrook, Maxwell, 2016: pp. 56–57, 65–67).

У «Надзвичайному стані» згадано і соціальні інститути: гілки влади (законодавча і виконавча), суверен/диктатор, держава. Незвичні обставини задають нове розрізнення, у міркуваннях про «силу закону» і метаморфозах із нею, яке Дж. Агамбен асоціює із правом і надзвичайністю. Зокрема, прийняття виконавчою владою законодавчих функцій, визнане Дж. Агамбеном слідом за К. Шмітом конститутивною ознакою надзвичайності, фактично означає, що фатально розщеплюється зв'язок потенціалу парламенту як інституту і його здатності діяти (Agamben, 2017: pp. 198–199). Він втрачає те, що зазвичай співвідносять із силою інституту, його «покликанням і професією» генерувати ефекти, що примножують спільне благо.

Інакше кажучи, умови екстраординарності знесилюють його, відчужуючи його символічні та економічні активи й накопичення. У результаті парламент як інститут найчастіше не усувається, але є присутнім у соціальному просторі у вигляді суто номінального структурного елемента з ефемерними перспективами продуктивної дії. Процес позбавлення повноважень якихось інстанцій або осіб, а також наділення ними інших суб'єктів, складна діалектика сили і потенціалу докладно обговорюється у 6-й частині реферованої книги під назвою “*Auctoritas and Potestas*”. У рамках статті інтерес становить лишень така опозиційна структурна складова, за обрієм уваги залишаючи ту обставину, що у нормальній ситуації «*potestas*» одна з гілок влади має незаперечну здатність впливати та продукувати ефекти.

Імплікація очевидна: з виникненням стану винятковості вводиться новий розподіл/розрізнення соціальних інститутів. Ті, що «залишаються при силі», хто дієздатний і впливає на ситуацію, кого наділяють в суспільстві авторитетом, престижем, репутацією і на кого покладають надії на відведення загроз суверенітету нації (відомі і спроби вимірювання так званої «здатності» держави впоратися з кризовими явищами — Hendrix, 2010). Вони за статусом і повноваженнями є «*Auctoritas*», авторитетними й автократичними. Натомість автократична влада при оголошеному або ж негласному стані екстраординарності викриває себе ще й як «влада, що підозрює», судячи з тієї наполегливості, з якою вона

розшукує та ідентифікує, повсюдно припускаючи змову та зраду, «ворогів народу» — чи не єдину стійко відтворювану надзвичайними обставинами соціальну категорію, згадувану в книзі Дж. Агамбена (Agamben, 2017: р. 235). Ясна річ, сама її присутність у праві стає надійним маркером стану винятковості, виказуючи занепокоєння влади з приводу проблеми внутрішньої безпеки та стійкості соціального порядку.

У протилежній сильним інститутам позиції перебувають інші інститути, виснажені негаздами облогового і воєнного стану, знесилені подіями та втраченою активістю і повноважень, своїм виглядом і пасивністю дедалі більше нагадуючи інституційні фікції, чії можливості діяти залишаються актуальними лише почасти, а у граничному випадку стають суто потенційними — «*Potestas*» (Agamben, 2017: pp. 234–235, 240). Вони ще у змозі артикулювати проблеми, намічати цілі та стратегії їх досягнення. Але дар і вміння втілити їх на практиці, конструюючи і застосовуючи дієві політичні техніки, жорстко обмежені. Першою чергою низькою кваліфікацією персоналу, скороченням його чисельності, падінням рівня компетентності тих «ми-груп» у складі інститутів, що відповідалі за дієздатність інституційної механіки в умовах війн, революцій, епідемій (про «ми-групи» див.: Tuomela, 2013: pp. 35–37). Формується, відтак, кластер «сильних інститутів», що стягують на себе ресурси і повноваження, і кластер інститутів «слабких», а інституційне поле деформується, викривляючись у бік кластера, який централізує активи.

Соціально-економічне виснаження спіткає й організації. Професійні спілки, скажімо, не розпускають, але вони безініціативні, не беруть участі в обговоренні життєво важливих проблем і виробленні рішень. Політичні партії присутні як практично порожні оболонки, за відсутності прихильників партійна робота згортається, функція відтворення політичного плюралізму заморожується. Деякі із партій оголошують ворожими та забороняють. Присутність їх у парламенті залишається суто номінальною, позаяк і сам парламент вже не є платформою обговорення та дебатів — стан винятковості зобов'язує до консолідації та політичного монізму у словах та у справах.

Стан винятковості, говорить Дж. Агамбен, деактивує правове розрізнення між приватним і суспільним (Agamben, 2017: р. 209). Право призупинено, й отже, застопорено автономію приватного і загального, а загальному ніщо не перешкоджає вторгтися в царину приватного, царину переважного перебування індивідів, царину повсякденності, не захищену правами та свободами особи, а також протекціоністськими піклуваннями соціальних інститутів. Але й приватне, не відчуваючи та не зустрічаючи меж і заборонних ліній, має шанс поширити свою ініціативну активність туди, де раніше його й бути не могло: люди діють так, ніби наділені деяким правом, що загалом властиво для стану винятковості (Agamben, 2017: р. 234).

Крім того, різноспрямовані перетворення мають відбуватися зі звичними освітніми, культурними, економічними відмінностями, котрі за виняткових обставин також зазнають модифікацій сгладжування або, навпаки, акцентування. У ситуації, коли чоловіків у країні, що воює, розглядають як потенційних солдатів, домінує тенденція, яка девальвує значущість («вагу») освітніх, куль-

турних, релігійних, поколінських відмінностей. І навпаки, у процесі відбору мобілізовуваних ревальвуються відмінності у стані здоров'я (придатність до строювої служби), у рівні патріотичної готовності до вступу до збройних сил (опозиція «добровольці — ухилинти»). Зростає значущість ситуативних відмінностей між тими, хто перебуває на передовій і в тилу, між категоріями населення, що постраждали від війни нерівною мірою. Те, які тенденції розгортаються, а які згортаються, підлягає емпіричному вивченню в конкретних обставинах місця і часу.

Зняття захисту у вигляді інституційних, організаційних, групових протекторів, що створюють передумови та умови соціалізації та залучення до мережі відносин спільного існування, відповідає процесу «оголення життя», про який багато і переконливо говорив Дж. Агамбен у працях зламу тисячоліть. Покрови соціальності, викроєні та прилаштовані багатовіковим досвідом до політичного і соціального виміру об'єднаних у спільноти індивідів, видаляються актом запровадження надзвичайного стану, оголюючи органічну основу життя і надаючи чинності біополітиці в тому розумінні, що його Дж. Агамбен поділяє із М. Фуко, — довільному поводженню влади з індивідами не як з повноправними громадянами, але як із суто живими організмами (тілами), з якими можна поводитись без огляду на закони та будь-які ціннісні системи, що явно чи імпліцитно передбачають суверенність і недоторканність окремого життя. Фактично відбувається таке: більшою чи меншою мірою призупиняється дієвість *інституту громадянства*. У стані винятковості обмеження в правах і свободах дозволяє інстанціям влади розпоряджатися життям і смертю індивідів, трактувати їх як суто біологічні істоти, позбавлені шансу самостійно піклуватися про себе. Війна, oprіч того, руйнує практично всю сферу приватного життя. Так, як це сталося з мільйонами біженців в Україні, котрі опинилися за межами звичних порядків повсякденності й гостро потребували повернення до них або «нової нормальності». Втрата дому та майна, усталеного побуту, звичок, очікуваних реакцій оточення, автоматизмів поведінки, опанованих ролей означає фатальну руйнацію стану, що асоціюється зі способом/стилем життя, граничне «оголення» повсякденного існування. Такого роду емпірико-негативні ефекти війни не згадуються у найвідомішій книзі Дж. Агамбена «Homo sacer: sovereign power and bare life» (майже 30 тисяч цитувань на момент написання статті в Google Scholar), але її назву доречно прочитувати ще й так. Для біженців і переселенців війна стала не підвладною бодай якомусь спротиву суверенною владою/силою, котра вчинила таке насильство.

У праці про надзвичайний стан Дж. Агамбен неодноразово і з численними відсиланнями до давніх і сучасних джерел говорить про стан винятковості як про зону нерозрізненості аномії та правопорядку. Передбачувана раціональною аргументацією дистанція між ними зберігається, приховуючи їхній глибинний взаємозв'язок і надаючи всій ситуації амбівалентного характеру (Agamben, 2017: pp. 228–229). Суб'єкт владарювання, хоч би ким він був, намагається прояснити подібну нерозпізнаваність через запровадження норм воєнного стану. Які, своєю чергою, встановлюють нові області нерозпізнаваного/приховуваного, що незрідка скасовує критерії убачання відмінностей між реальним та ілю-

зорним, між правдою та вигадкою, розширяючи сферу побутування здогадок без опертя на достовірні знання. Позаяк мотиви та спонуки дії владних інстанцій, які заторкують більшість населення, маскуються, як правило, стереотипами минулого або ж метафізико-ідеологічними кліше.

Висновки

Концептуальні парадигми в суспільствознавстві являють собою не вивірені констатації стану справ тут і тепер, але радше орієнтації на ті граничні можливості, яких здатні досягти вже уявлені тенденції соціальної еволюції (Шмитт, 2016: с. 8). Для К. Маркса, К. Шміта, Дж. Агамбена стан надзвичайності є екстремальним, граничним зразком умов та обставин спільного буття індивідів, у структурній перспективі втіленням у вигляді набору основних понять, що склалися у певний словник. Він же виконує роль керівної інстанції в дослідженні емпірично наявних соціально-структурних форм і відносин. Неминучим є, як всім відомо, зазор між ідеальним типом і виявленою аналітиком реально існуючою моделлю — те методологічне встановлення, що, на переконання М. Вебера, має бентежити і спрямовувати соціологічну уяву. Відповідність між парадигмою і політико-економічною та соціальною реальністю не те щоб сумнівна, але не є очевидною. Віднайдені компетентним спостерігачем надмірно або недостатньо зрілі конструкції та відносини, супроводжувані дериваціями у визначеннях В. Парето, підлягають ретельному звірянню з наявним тезаурусом структурного вимірювання стану винятковості.

К. Шміт розрізняв стан війни, з його провідною опозицією «друг — ворог», і облоговий стан для характеристики обмежувальних заходів, запроваджуваних для регулювання відносин всередині країни у воєнний час («облоговий стан» офіційно запроваджували в Німеччині під час Першої світової війни; в Україні оголошено «воєнний стан»). Дж. Агамбен, натомість, говорить про некоректність спроб юристів чи лікарів відрізнити стан винятковості від стану надзвичайності у ситуації з пандемією, про неможливість прямої апеляції до К. Шміта у зв'язку із дійсно проведеним ним розмежуванням між ненормальною (винятковою) ситуацією і важким (надзвичайним) випадком. Тут потрібна більша точність у визначенні конкретної ситуації; він нагадує, що навіть у разі диктатури й у разі стану війни не відбувається повного скасування правового порядку (Agamben, 2021: pp. 84–88). На думку Дж. Агамбена, сучасний світ живе у стані перманентного надзвичайного стану, що неблаганно наближає Захід до світової громадянської війни (Agamben, 2017: pp. 240–241). А втім, завжди існує небезпека вдаватися до хибних розрізень і висновків із них, привабливих внаслідок нальоту наукоподібності та ґрунтовності, неминуче намулюваного поверхневим прочитанням праць авторитетних учених недосвідченими дослідниками та дилетантами-популяризаторами.

Війна для України — стан аномальний (винятковий), а для дружніх країн Європи та Північної Америки — скрутний, але не до надзвичайності, адже там повновладним залишається чинне законодавство. В Україні вектор модифікації інституційної, організаційної, соціально-групової структури суспільства збіга-

ється з напрямом, що його описують К. Шміт і Дж. Агамбен (Макеєв, 2022а; Макеєв, 2022b). Верховну владу союзу інститутів президента та армії визнають і не заперечують, але технологія ухвалення рішень залишається у непроникному затінку. Постійні посилання вищих державних чинів на рішення Ради національної безпеки і оборони (РНБО) спонукають всерйоз розглядати два несумісні припущення. Цілком імовірно, що ця інстанція є формальною і не-впливовою, а вся повнота влади зосереджена у Президента та армії, де головує Президент, який є Верховним головнокомандувачем. Не слід, однак, виключати прямо протилежного: саме РНБО разом з його аналітичними й експертними структурами став тим місцем, де тестують ситуації та процеси, вносять пропозиції та ухвалюють рішення. Тоді структура вищої влади під час війни набуває вигляду трикутника і далеко не очевидно, який баланс сил утворюється між його «кутами», тобто чи рівностороння перед нами фігура, як і те, чи можна скласти про це достовірне уявлення.

Збереження значної частини довоєнного правопорядку призводить до подвоєння правової реальності, адже поряд із настановами воєнного стану (винятками) діє «нормальне» законодавство (правила). Вимушене співіснування їх на практиці породжує юридичні, політичні та соціальні колізії, котрі не мають прецедентів і процедур успішного розв'язання. От лише один приклад як ілюстрація. На вже не першому році війни в ієрархії українських судів після розгляду протестів розглядаються справи про конфіскацію активів і власності, що належать РФ та її громадянам. Нерішучість судів явно зумовлена їхнім невизначеним і сумнівним становищем між надзвичайним і нормальним правопорядком, а можливі рішення не можуть бути підтверджені посиланнями на закони.

Лібералізм правової держави зобов'язує і союзників України, які опинилися у скрутній ситуації внаслідок війни, настільки ж обережно поводитися з російськими активами, наявними на їхній території та в їхній юрисдикції. Їх «заморожують», але не конфіскують, причому навіть такі рішення вельми сумнівні через відсутність легальних підстав так вчиняти у контексті безумовності права власності. Не декларувати, а дотримуватися ліберальних цінностей у політичних рішеннях та діях важко і незручно у теперішній суперечливій ситуації. Союзники недвозначно позиціонують себе як «друзів» України. Разом з тим, не будучи стороною у збройному конфлікті, вони не вправі кваліфікувати РФ як «ворога» і діяти відповідним чином, що вкупі з «облогою санкціями» надає цій ситуації ознак статусу винятковості, проте не легалізує її.

Якщо ж мати на увазі власне соціологічну проблематику, то проглядаються кілька ліній/перспектив дослідницької роботи. Слід передусім сконструювати не загальнотеоретичну схему стану винятковості у структурній перспективі, основні елементи якої варто запозичувати у працях К. Шміта і Дж. Агамбена, а радше операціоналізовану концепцію, здатну орієнтувати та спрямовувати емпіричне спостереження й інтерпретацію одержуваних результатів. Прояснити треба і сукупність методів, дієвих в ідентифікації того, які обмеження допитливості соціолога існують і що доступно розумінню та опису. Мабуть, це реально у рамках соціології винятковості/надзвичайності, ескіз якої вже презентований науковій спільноті для обговорення (Головаха, Дембіцький, Макеєв, 2022).

І не забувати при цьому, що в екстраординарних подіях, як у жодних інших, є величезна частка невидимого, нерозпізнаваного, того, що, найімовірніше, частково відкриють і розпізнають допитливі суспільствознавці пізніше у світлі якихось нових документів, фактів, правильних запитувань. Але в якійсь, і чималій, частині це залишиться загадкою і таємницею, що обмежує дослідницьку дієздатність, не підлягає повному розчаклюванню і приведенню до розрізняваного і зрозумілого.

Джерела

Головаха, Є., Дембіцький, С., Макеев, С. (2022). Вступ. Соціологія надзвичайності. В: Є. Головаха (ред.), С. Макеев (ред.), *Українське суспільство в умовах війни. 2022* (с. 15–24). Київ: Інститут соціології НАН України; Інтерсервіс.

Макеев, С. (2018). Аналіз події: «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2, 11–28.

Макеев, С. (2022а). Інституційний ландшафт воєнного стану. В: Є. Головаха (ред.), С. Макеев (ред.), *Українське суспільство в умовах війни. 2022* (с. 35–45). Київ: Інститут соціології НАН України; Інтерсервіс.

Макеев, С. (2022b). Колаборації та колаборанти: структурна інтерпретація. В: Є. Головаха (ред.), С. Макеев (ред.), *Українське суспільство в умовах війни. 2022* (с. 193–203). Київ: Інститут соціології НАН України; Інтерсервіс.

Маркс, К. (1961). Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта. В: К. Маркс, Ф. Енгельс, *Твори* (т. 8, с. 113–205). Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР.

Шмитт, К. (2016). *Понятие политического* / Пер. с нем.: А.Ф. Филиппов. Санкт-Петербург: Наука.

Шмитт, К. (2020). *Диктатура* / Пер. с нем.: Ю.Ю. Коринец; вступ. ст.: А.Ф. Филиппов. Москва: РИПОЛ классик.

Agamben, G. (2017). State of Exception. In: *The Omnibus Homo Sacer* (pp. 161–246). Stanford: Stanford University Press.

Agamben, G. (2021). *Where are We Now? The Epidemic as Politics* / Trans. by V. Dani. London: ERIS.

Calarco, M., DeCaroli, S. (2007). *Giorgio Agamben. Sovereignty and Life*. Stanford: Stanford University Press.

Colebrook, C., Maxwell, J. (2016). *Agamben*. Cambridge: Polity Press.

Davis, K., Moore, W. (1945). Some Principles of Stratification. *American Sociological Review*, 10(2), 242–249.

De Ville, J. (2017). *Constitutional Theory: Schmitt after Derrida*. Abingdon, Oxon; New York: Routledge.

Hendrix, C.S. (2010). Measuring State Capacity: Theoretical and Empirical Implications for the Study of Civil Conflict. *Journal of Peace Research*, 47(3), 273–285.

Kalyvas, A. (2008). *Democracy and the Politics of the Extraordinary. Max Weber, Carl Schmitt, and Hannah Arendt*. New York: Cambridge University Press.

Kelly, D. (2016). Carl Schmitt's Political Theory of Dictatorship. In: J. Meierhenrich, O. Simons (Eds.), *The Oxford Handbook of Carl Schmitt* (pp. 217–244). Oxford University Press.

Magalhães, P.T. (2021). *The Legitimacy of Modern Democracy: a Study on the Political Thought of Max Weber, Carl Schmitt and Hans Kelsen*. New York, London: Routledge, Taylor & Francis.

MagShamhrain, R. (2023). The State of Exception Between Schmitt and Agamben: on Topographies of Exceptionalism and the Constitutionality of Covid Quarantine Measures (with Example from Irish Context). *Society*, 60, 93–105.

Meierhenrich, J., Simons, O. (Eds.). (2016). *The Oxford Handbook of Carl Schmitt*. Oxford University Press.

Moyn, S. (2016). Concepts of the Political in Twentieth Century European Thought. In: J. Meierhenrich, O. Simons (Eds.), *The Oxford Handbook of Carl Schmitt* (pp. 291-311). Oxford University Press.

Reckwitz, A. (2020). *The Society of Singularities* / Trans. by V.A. Pakis. Cambridge, Medford: Polity.

Scheuerman, W.E. (2016). States of Emergency. In: J. Meierhenrich, O. Simons (Eds.), *The Oxford Handbook of Carl Schmitt* (pp. 347-369). Oxford University Press.

Tuomela, R. (2013). *Social ontology: Collective intentionality and group agents*. Oxford: Oxford University Press.

Одержано 31.10.2023

References

Agamben, G. (2017). State of Exception. In: *The Omnibus Homo Sacer* (pp. 161-246). Stanford: Stanford University Press.

Agamben, G. (2021). *Where are We Now? The Epidemic as Politics* / Trans. by V. Dani. London: ERIS.

Calarco, M., DeCaroli, S. (2007). *Giorgio Agamben. Sovereignty and Life*. Stanford: Stanford University Press.

Colebrook, C., Maxwell, J. (2016). *Agamben*. Cambridge: Polity Press.

Davis, K., Moore, W. (1945). Some Principles of Stratification. *American Sociological Review*, 10(2), 242-249.

De Ville, J. (2017). *Constitutional Theory: Schmitt after Derrida*. Abingdon, Oxon; New York: Routledge.

Golovakha, Ye., Dembitskyi, S., Makeiev, S. (2022). Introduction. The sociology of emergency. [In Ukrainian]. In: Ye. Golovakha, S. Makeiev (Eds.), *Ukrainian society in the conditions of war. 2022* (pp. 15-24). Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine; Interservice. [=Головаха, Дембіцький, Makeєв 2022].

Hendrix, C. S. (2010). Measuring State Capacity: Theoretical and Empirical Implications for the Study of Civil Conflict. *Journal of Peace Research*, 47(3), 273-285.

Kalyvas, A. (2008). *Democracy and the Politics of the Extraordinary. Max Weber, Carl Schmitt, and Hannah Arendt*. New York: Cambridge University Press.

Kelly, D. (2016). Carl Schmitt's Political Theory of Dictatorship. In: J. Meierhenrich, O. Simons (Eds.), *The Oxford Handbook of Carl Schmitt* (pp. 217-244). Oxford University Press.

Magalhães, P.T. (2021). *The Legitimacy of Modern Democracy: a Study on the Political Thought of Max Weber, Carl Schmitt and Hans Kelsen*. New York, London: Routledge, Taylor & Francis.

MagShamhrain, R. (2023). The State of Exception Between Schmitt and Agamben: on Topographies of Exceptionalism and the Constitutionality of Covid Quarantine Measures (with Example from Irish Context). *Society*, 60, 93-105.

Makeiev, S. (2018). Analyses of Event: Eighteen Brumaire of Louis Bonaparte. [In Ukrainian]. *Sociology: theory, methods, marketing*, 2, 11-28. [=Makeєв. 2018].

Makeiev, S. (2022a). The institutional landscape of martial law. [In Ukrainian]. In: Ye. Golovakha, S. Makeiev (Eds.), *Ukrainian society in the conditions of war. 2022* (pp. 35-45). Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine; Interservice. [= Makeєв 2022a].

Makeiev, S. (2022b). Collaborations and collaborators: a structural interpretation. [In Ukrainian]. In: Ye. Golovakha, S. Makeiev (Eds.), *Ukrainian society in the conditions of war. 2022* (pp. 193-203). Kyiv: Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine; Interservice. [=Makeєв 2022b].

Marx, K. (1961). The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte. [In Ukrainian]. In: K. Marx, F. Engels, *Works* (vol. 8, pp. 113-205). Kyiv: State Publishing House of Political Literature, Ukrainian SSR. [= Маркс 1961]

Meierhenrich, J., Simons, O. (Eds.). (2016). *The Oxford Handbook of Carl Schmitt*. Oxford University Press.

Moyn, S. (2016). Concepts of the Political in Twentieth Century European Thought. In: J. Meierhenrich, O. Simons (Eds.), *The Oxford Handbook of Carl Schmitt* (pp. 291-311). Oxford University Press.

Reckwitz, A. (2020). *The Society of Singularities* / Trans. by V.A. Pakis. Cambridge, Medford: Polity.

Scheuerman, W.E. (2016). States of Emergency. In: J. Meierhenrich, O. Simons (Eds.), *The Oxford Handbook of Carl Schmitt* (pp. 347-369). Oxford University Press.

Schmitt, C. (2016). *The Concept of the Political* / Transl. from German by A.F. Filippov. [In Russian]. St. Petersburg: Nauka. [= ШМИТТ 2016].

Schmitt, C. (2020). *Dictatorship* / Trans. from German by Yu. Yu. Korinets; preface by A.F. Filippov. [In Russian]. Moscow: RIPOI classics. [= ШМИТТ 2020].

Tuomela, R. (2013). *Social ontology: Collective intentionality and group agents*. Oxford: Oxford University Press.

Received 31. 10. 2023

СЕРГІЙ МАКЕЄВ

Структурні особливості суспільства у стані винятковості:

К. Маркс, К. Шміт, Дж. Агамбен

У статті зосереджено увагу на структурному аспекті суспільства у стані надзвичайності, на інтерпретації його з боку К. Маркса, К. Шміта і Дж. Агамбена. Мета автора передбачала реконструкцію розуміння та концептуального опису екстраординарності у прямих висловлюваннях у їхніх публікаціях про структурні елементи такого стану. Звісно, таких фрагментів небагато, тому головна складність полягала в тому, щоб вичитати з текстів інтуїції, які допускають поширення їх за межі тієї царини, що є визначальним предметом аналізу цих авторів. Підсумковим результатом стає певний перелік термінів і концептів, своєрідний тезаурус структурних особливостей суспільства у стані винятковості. Усі перелічені автори-текти в різних галузях знання неунікальним імпульсом, що модифікує стан суспільства, визнають події — революції, війни, епідемії. Те, що збудує обставини спільного життя в рамках національних держав, щось схоже на руйнівний за наслідками землетрус, який передбачити можна, а запобігти йому — ні. Те, що скасовує правила й установлення, які є або тільки уявляються нормальними, що й актуалізує спосіб дії, іменований політикою екстраординарності. Названі автори з різних парадигмальних перспектив вдвигаются і намагаються з'ясувати органіку та механіку крайніх, незвичних, виняткових випадків, тобто у станах винятковості (надзвичайність, екстраординарність є синонімами винятковості). Словник структурних особливостей, що його виокремлено з розглянутих у статті праць, становить ядро концепції, яка здатна бути методологічною основою дослідження стану надзвичайності в Україні, що є наслідком агресії РФ, розгорнутої 24 лютого 2022 року.

Ключові слова: структурні виміри, стан винятковості, Маркс, Шміт, Агамбен

SERHII MAKEIEV

Structural features of a society in a state of exception:

K. Marx, C. Schmitt, G. Agamben

The article focuses on the structural aspect of society in a state of exception, on its interpretation by K. Marx, C. Schmitt and G. Agamben. The goal was to reconstruct the understanding and conceptual description of extraordinariness in their direct statements about the structural elements of this state in their publications. Of course, such fragments are few, so the main difficulty was to read out intuitions from the texts that allow them to extend beyond the sphere that is the defining subject of these authors' analysis. The final result is a certain list of terms and concepts, a kind of thesaurus of structural features

of a society in a state of exclusivity. All of these authorities in various fields of knowledge recognize events, such as revolutions, wars, and epidemics, as an inevitable impulse that modifies the state of society. Something that upsets the circumstances of living together within nation-states is something like a devastating earthquake, which can be predicted but not prevented. It is something that abolishes the rules and regulations that are, or are only imagined to be, normal, actualizing a mode of action called the politics of extraordinary. The authors named above look at and try to understand the organics and mechanics of extreme, unusual, exceptional cases, i. e., states of exceptionality from different paradigmatic perspectives (extraordinary, extraordinary are synonymous with exception). The vocabulary of structural features, which is distinguished from the works reviewed in this article, forms the core of the concept, which can be the methodological basis for studying the state of exceptionality in Ukraine, which is a consequence of the Russian aggression of February 24, 2022.

Keywords: structural dimensions, state of exceptionality, Marx, Schmitt, Agamben